
ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ ПРО ІНКОРПОРАЦІЮ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО СКЛАДУ СРСР (1945 – 1946 рр.)

*Грін Олександр Олексійович,
старший викладач юридичного факультету
Закарпатського державного університету*

У демократичному суспільстві завжди існує посилений інтерес до перехідних періодів історії певних країн чи їх територій, які мали унікальну можливість сформувати своє законодавство і визначити подальший політичний, економічний та культурний розвиток. Саме такою цікавою фоною адміністративно-політичного утворення з яскравими елементами державності була Закарпатська Україна у 1944-1945рр.

Закарпатська Україна – була проголошена на з'їзді Народних Комітетів краю в м.Мукачево 26 листопада 1944р. З'їзд обрав вищий орган державної влади з представницько-законодавчими функціями – Народну Раду Закарпатської України (НРЗУ). У дослідників великий інтерес викликає проблема інкорпорації Закарпатської України до складу СРСР у 1945 – 1946 роках.

Вказана проблема в умовах сьогодення набирає нового звучання з точки зору участі і впливу регіонів на державотворчі процеси в Україні, правового досвіду вирішення проблем територіальної організації державної влади, вивчення юридичного статусу вказаних територій.

Історіографія даної теми нараховує значно більше окремих статей, розвідок, журналістських досліджень, ніж монографічних, науково-обґрунтованих праць з посиланням на перевірені джерела та історичні факти. Цікавою особливістю української історіографії цієї проблеми є активне висвітлення її правових аспектів не тільки істориками права, але в більшій мірі істориками, політологами, журналістами.

В історіографічному доробку не можна не відзначити працю І.Ф.Євсєєва „Народные Комитеты Закарпатской Украины – органы государственной власти (1944-1945)” [1], що вийшла друком у Москві (1954р.). Вона є першим спеціальним

дослідженням даної теми і побудована на хорошій джерельній базі з використанням періодичної преси 1944- 1945 рр. а також спогадів учасників тих подій. Автор дослідження робить спробу проаналізувати соціально-економічні і політичні передумови створення Народних комітетів, їх діяльність як „органів диктатури пролетаріату”, а також досягнення радянського Закарпаття в соціально-економічній, політичній і культурній сферах за період 1946-1953рр. Серйозним недоліком цього дослідження, на нашу думку, є його заідеологізованість, вузько-класовий, безальтернативний підхід до аналізованих фактів і явищ. Проте вказана праця в значній мірі і сьогодні зберігає свою актуальність.

Розглядувана проблема висвітлювалась представниками еміграції краю дещо під іншим кутом зору. В цьому аспекті заслуговує на увагу праця колишнього учасника тих знаменних подій Василя Маркуся „Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945” [2], що вийшла друком у м.Лювені (Бельгія) в 1956 році після праці І.Євсєєва і певним чином опиралася на неї. Автор аналізує пережиті ним події в контексті українського національно-визвольного руху I пол. XX ст. на тоді недоступний вітчизняним дослідникам європейській джерельній базі.

В I пол. 60-х років українська радянська історіографія збагатилася багатотомним виданням під назвою „Шляхом Жовтня” [3], в якому було систематизовано, опрацьовано і укладено значну кількість документів, у т.ч. законних і підзаконних нормативних актів, виданих НРЗУ, які і в наш час є важливим джерелом для вивчення даного матеріалу.

Семидесять років ознаменувалися виходом ряду історичних праць вчених краю, присвячених боротьбі народних мас за возз’єднання з Радянською Україною [4], Першому з’їздові Народних Комітетів [5], показу соціально-економічних перетворень на Закарпатті. На початку 70-х років викладачі юридичного факультету Львівського університету започаткували активне дослідження державно-правового аспекту возз’єднання [6].

У 80-ті роки науковцями Львівського, Київського та Ужгородського університетів було підготовлено монографію „Возз’єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-політичні і правові основи)” [7], IV і V розділи якої розкривали питання становлення народно-демократичного ладу на Закарпатті, його правову основу і процес державного будівництва на Закарпатській Україні в 1944-1945рр. Монографія позитивно відрізнялася опрацьованою авторами значною джерельною базою. Правда, її методологічною основою послужило вчення класиків марксизму-ленінізму про державу, право і політичну організацію суспільства, що частково звужувало предмет дослідження.

Дев’яності роки привнесли в історіографію цієї наукової проблеми неупередженість і розширення предмету дослідження. Ґрунтовною у цьому плані виступає праця М.Болдижара «Закарпаття між двома світовими війнами» (1993 р.) [8], яка є збірником статей, підготовлених на основі раніше недоступних вченим матеріалів. Особливий інтерес викликають статті, присвячені завершальному етапу возз’єднання, а також оцінки діяльності Закарпатської України.

До важливих праць з даної теми слід віднести ґрунтовне дослідження М.Макари „Закарпатська Україна: шлях до возз’єднання, досвід розвитку (жовтень 1944-січень 1946рр.)”[9] та колективну працю провідних науковців Ужгородського державного університету, підготовлену з доповідей та повідомлень, виголошених на науковій конференції, присвяченій 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з’їзду Народних Комітетів Закарпатської України (1995) [10].

У тому ж році робачив світ другий том фундаментальних „Нарисів історії Закарпаття”, останній розділ яких з нових позицій, достатньо зважено висвітлював

проблеми возз'єднання [11]. В 1999р. джерельну базу вивчення проблеми суттєво збагатили публікація нових архівних документів і матеріалів – „Возз'єднання” [12]. Зазначимо, що лише у другому, доповненому її виданні було дотримано необхідних вимог до такого роду збірників. [13]. Слід погодитися з думкою професора І.Вовканича про те, що „групування і зміст вказаної документальної публікації має риси деякої провінційності, позаяк обмежується лише вузьким колом регіональних питань” [14, с.95].

На нашу думку, процес входження Закарпатської України до складу УРСР потрібно розглядати через призму міждержавних радянсько-чехословацьких стосунків, зафіксованих у міжнародних документах. У 2000-2001рр. ця прогалину починають заповнювати виважені, побудовані на новому архівному матеріалі наукові статті українських [15] а також російських [16] істориків та юристів.

Зокрема, заслуговує на увагу монографія В.Мар'їної „Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945гг.» (2003р.) [17], яка стала у російській історіографії першим конкретно-історичним дослідженням присвяченим історії приєднання Закарпатської України до СРСР. Дослідження охоплює період Другої світової війни. У ньому відбито еволюцію поглядів радянських та чехословацьких політиків на подальшу долю Підкарпатської Русі, яка входила до складу Чехословаччини з 1919 по 1939рр.; окреслено етапи розвитку радянсько-чехословацьких відносин, які стосувалися вирішення цієї проблеми на протязі 1939-1945рр.; зображено події, які відбувалися на Закарпатській Україні в 1944-1945рр. Особливу увагу приділено дослідженню механізмів та способів приєднання Закарпатської України до СРСР, висвітленню політичних та військових аспектів проблеми.

Дещо ширше, під кутом зору радянсько-чехословацьких відносин періоду 1939-1945рр., російська дослідниця розглядає проблему фактичного приєднання Закарпатської України до СРСР в монографії „Советский Союз и чехо-словацкий вопрос во время Второй мировой войны. 1939-1945гг. Книга 2. 1941-1945гг.» (2009р.) [18]. Досліджуваній проблемі у книзі присвячено сьомий розділ „Закарпатье: на пути включения в состав СССР”.

У 2001 році в м.Ужгороді вийшли друком Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною [19]. У збірнику вміщено статті провідних українських і зарубіжних учених, які займаються проблемами возз'єднання Закарпаття з Україною. Слід зазначити, що вказаний збірник у дещо іншому ракурсі висвітлює архівні документи самого возз'єднання, а також узгоджує категорії, які торкаються цієї важливої події.

У солідній монографічній роботі з питань чехословацько- радянського співробітництва 40-х років, виданій у Москві в 1990 р., відомий вчений І.І.Поп вперше відкрито серед істориків колишнього СРСР по-новому проаналізував передумови, безпосередні чинники і перебіг процесу возз'єднання Закарпаття з Україною в 1944-1945 рр. [20]. Досить гостро висловив І.І.Поп свою позицію в 1995р. у статті «Режисери і статисти. «Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною» в дзеркалі московських документів 1944-1945 рр.» [21]. Попри різкість постановки питань щодо дипломатичної боротьби і зовнішньополітичних рішень та інтриг навколо Закарпаття у 1944-1945 рр. роботи І.І.Попу з даного питання залишаються одними з найбільш глибоко обґрунтованих у документально-архівному плані, наближеними за об'єктивністю викладу матеріалу до істинного перебігу подій після визволення краю, хоча дещо і своєрідні за безкомпромісністю висновків.

Серед останніх видань архівних документів заслуговує на увагу хрестоматія з історії краю „Тернистий шлях до України: збірник архівних документів і матеріалів

„Закарпаття в європейській політиці 1918-1919, 1938-1939, 1944-1946рр. XX століття” [22]. Видання детально прослідковує дипломатичну історію радянсько-чеських взаємин навколо Закарпаття. Вперше публікуються документи з Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, а також Російського державного військового архіву. Видано більшість декретів НРЗУ, чимало документів присвячено сталінським репресіям проти закарпатців угорської і німецької національності, міжконфесійним відносинам у краї. У центрі розділу – широкий комплекс документів про Мукачівський з’їзд 26 листопада 1944р., прийнятий ним Маніфест про возз’єднання і відповідний радянсько-чехословацький договір 29 червня 1945р.

Література:

1. Евсеев И.Ф. Народные Комитеты Закарпатской Украины – органы государственной власти (1944-1945).-М.,1954.-148с.
2. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945.-К.,1993.-111с.
3. Шляхом Жовтня. Збірник документів.-Ужгород.-1965.-Т.VI.-443с.
4. Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття.-Ужгород,1973.-288с.
5. Троян М.В. Того дня зійшло сонце возз’єднання.-Ужгород,1979.-134с.
6. Утвердження ленінських ідей про державу і право на Україні.-Львів,1972.-198с.
7. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Ткач А.П., Ганчин В.Ю., Гураль П.Ф. Возз’єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-політичні і правові основи).-Львів,1985.-168с.
8. Болдижар М.М. Закарпаття між двома світовими війнами. (Матеріали до історії суспільно-політичних відносин).-Ужгород, 1993.-158с.
9. Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз’єднання, досвід розвитку (жовтень 1944- січень 1946рр.).-Ужгород,1995.-107с.
10. Закарпатська Україна. Осінь 1944 року: Матеріали наукової конференції/ Упорядники В.Задорожний, Р.Офіцинський.-Ужгород,1995.-138с.
11. Нариси історії Закарпаття.-Т.ІІ (1918-1945).-Відп.ред. Гранчак І.М.-Ужгород:Закарпаття.-1995.-С.576-658.
12. Возз’єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946рр.)/Упор.та передмова О.Д.Довганича, А.М.Шекети; ред.колегія В.І.Балога, М.В.Делеган, О.Д.Довганич.-Ужгород,1999.-316с.
13. Возз’єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946рр.)/Упор.та передмова О.Д.Довганича, А.М.Шекети; ред.колегія В.І.Балога, М.В.Делеган, О.Д.Довганич.-Ужгород.-2000.
14. Вовканич І.І. Возз’єднання Закарпаття з Україною: особливості дискусії в історіографії 90-х років// Карпатика: Актуальні проблеми вітчизняної і зарубіжної історії і культури.-Ужгород,2001.-Вип.8.-С.85-97.
15. Макарчук В. Вхідження Закарпатської України до складу УРСР (1939-1945): історико-правові аспекти// Вісник Львівського інституту внутрішніх справ.-2000.-№1 (12).-С.39-48.
16. Марьина В.В. К событиям в Подкарпатской Руси (Закарпатской Украине) осенью 1944- зимой 1945 года// Славяноведение.-2001.-№3.-С.27-48.
17. Марьина В.В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945гг.-М.:Новый хронограф,2003.-304с.
18. Марьина В.В. Советский Союз и чехо-словацкий вопрос во время Второй мировой войны.1939-1945гг. Книга 2. 1941-1945гг.-М.: «Индрик»,2009.-432с.
19. Возз’єднання//Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої

55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною. Укладач: В.І.Худанич.- Ужгород, 2001.-180с.

20. Поп И.И. Чехословакия – Советский Союз. 1941-1947гг.-М.,1990.-С.142-163.

21. Поп І.І. Режисери і статисти. «Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною» в дзеркалі московських документів 1944-1945 рр.»//Карпатський край.- 1995.-№1-4.-С.68-72.

22. Тернистий шлях до України: збірник архівних документів і матеріалів „Закарпаття в європейській політиці 1918-1919, 1938-1939, 1944-1946рр. XX століття”// Упорядкування, передмова та покажчик О.Д.Довганича та О.М.Корсуна.- Ужгород,2007.-749с.